

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ В МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ КРИЗИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ

Джеджея В.Б. Психологічні аспекти виникнення в майбутніх вчителів кризи професійного вибору. У вчителів особливо гострий перебіг може мати перша криза професійного становлення – криза професійного вибору. Від успішного виходу з цієї кризи залежить успішність подальшого професійного становлення вчителя. Це зумовлює необхідність розробки психологічних засад її профілактики та подолання. Криза професійного вибору є одним із різновидів криз професійного становлення особистості, яка виникає під час навчання в професійному навчальному закладі. Її характерними ознаками є невдоволення окремими предметами, поява сумнівів в правильності вибору професії. Дослідження в українських ВНЗ свідчать, що криза професійного вибору в майбутніх вчителів має тенденцію до посилення впродовж навчання.

Ключові слова: професійна криза, криза професійного вибору, професійний розвиток, майбутні вчителі.

Джеджея В.Б. Психологические аспекты возникновения у будущих учителей кризиса профессионального выбора. У учителей особенно острым может быть первый кризис профессионального становления – кризис профессионального выбора. От успешного выхода из этого кризиса зависит успешность дальнейшего профессионального становления учителя. Это вызывает необходимость разработки психологических основ ее профилактики и преодоления. Кризис профессионального выбора – одна из разновидностей кризисов профессионального становления личности, возникающая во время обучения в профессиональном учебном заведении. Ее характерными признаками являются недовольство отдельными предметами, появление сомнений в правильности выбора профессии. Исследования в украинских вузах свидетельствуют, что кризис профессионального выбора у будущих учителей имеет тенденцию к усилению на протяжении обучения.

Ключевые слова: профессиональный кризис, кризис профессионального выбора, развитие, будущие учителя.

Вступ. Робота вчителя вважається одним із найбільш суспільно важливих видів професійної діяльності. Вона має величезне значення для існування, розвитку та духовного відродження українського суспільства. Робота вчителя також пов'язана із високими емоційними навантаженнями, перевтомою, постійними стресовими ситуаціями. Також можна відзначити невідповідні їй суспільному значенню та важкості матеріальне забезпечення та суспільну престижність. Зазначенні чинники зумовлюють виникнення у вчителів гострих криз на різних етапах професійного становлення. Особливо гострий перебіг може мати перша криза професійного становлення – криза професійного вибору, яка часто супроводжує етап професійної підготовки вчителів у педагогічних ВНЗ. Від успішного подолання даної кризи залежить успішність подальшого професійного становлення вчителя. Це зумовлює необхідність розробки психологічних засад профілактики та подолання цієї кризи.

Вихідні передумови. Робота вчителя пов'язана із значними психологічними та психофізіологічними витратами. Серед її відмітних особливостей називаються є складність, багатоаспектність, динамічність, поліфункціональність та творчу спрямованість. Вона характеризується регулярною перевтомою, високими емоційними навантаженнями, постійними стресовими ситуаціями [10; 12]. Для вчителів властиві достатньо низькі показники фізичного і психічного здо-

ров'я, які знижуються разом із стажем роботи в школі [6; 8]. Внаслідок підвищеної стресогенності роботи, у багатьох вчителів відмічається підвищення дратівливості, тривожності, стомлення, фрустрованості, "синдром емоційного вигорання" тощо [2; 7].

Матеріальне забезпечення та суспільна престижність роботи вчителя є невідповідними її важкості та суспільному значенню. Внаслідок цього у вчителів на різних етапах професійного становлення є дуже високим ризик виникнення гострих криз, особистісних професійних деформацій [3; 8].

Першою кризою професійного становлення особистості, яка виникає на етапі професійної підготовки, є криза професійного вибору. Від успішного подолання цієї кризи залежить успішність подальшого професійного становлення фахівця. Особливо гострий перебіг дана криза може мати під час професійної підготовки вчителів у педагогічних ВНЗ. Зокрема, про це свідчить те, що лише третина майбутніх вчителів збирається працювати за спеціальністю [10].

Це зумовлено, загальними чинниками криз професійного становлення, характерними для представників педагогічних професій, так і специфічними, властивими для етапу їх професійної підготовки – застарілі підходи до організації навчального процесу у ВНЗ, відставання його змісту від реальних вимог педагогічної практики тощо.

При цьому, не зважаючи на значну кількість досліджень психолого-педагогічної спрямованості, здійснених у педагогічних ВНЗ, можна констатувати практичну відсутність наукових досліджень щодо шляхів профілактики та подолання кризи професійного вибору у вчителів. Також слід відзначити, що проблема кризи професійного вибору взагалі ще не отримала належного емпіричного вивчення і окремими авторами (Е.Ф. Зеєр [4], М.С. Пряжников [11], Е.Е. Симанюк [13] та ін.) визначені лише її загальні характеристики.

Мета статті. У статті ми проаналізуємо психологічні аспекти виникнення в майбутніх вчителів кризи професійного вибору як передумови розробки психологічних засад профілактики та подолання цієї кризи.

Виклад результатів досліджень. Кризи професійного становлення виявляються у зміні темпу та вектору професійного розвитку особистості. Переживання кризи викликає перебудову психологічної структури особистості, зміну соціально-професійної спрямованості [4; 13]. Кризи професійного становлення являють собою особливу групу психологічних криз, що виникають на різних етапах професійного шляху особистості, відображають його специфічні закономірності, які не зводяться до закономірностей життєвого шляху особистості [9].

На будь-якій стадії професійного становлення в якості фактору, що детермінує виникнення кризи, найчастіше виділяється соціально-професійна активність. Саме почуття постійної незадоволеності собою, пошук нових форм і способів самоздійснення в професійній діяльності, зосередження на питаннях професійного розвитку, неминуче приводить людину до протиріччя з реальністю, породжує конфлікт із собою [1].

Кризові явища є невід'ємним атрибутом динамічного процесу становлення особистості. Ступінь усвідомлення особистістю криз є індивідуальною і за-

лежить від способу перебігу кризової ситуації, оскільки при сприятливому її вирішенні людина рідко усвідомлює дане явище як кризу. Кризи можуть відбуватись короткочасно, бурхливо чи поступово, без яскраво виражених змін професійної поведінки [4].

Вони також поділяються за ступенем глибини: поверхові, середні та глибокі. Для поверхової стадії властива незадоволеність людиною звичним перебігом подій, своєю активністю, життєвим ритмом, працездатністю, контактами з людьми (при цьому, зростає напруженість, зникає почуття гумору). Для середньої – відмова від раніш поставлених цілей, розчарування у власному вмінні та звичних засобах їх досягнення (погіршується апетит, порушується сон, пригнічується настрій, виникає хронічна втома, підвищується агресивність). Для глибокої – почуття безнадійності, відсутності сенсу існування (можуть виникати суїцидальні думки та наміри [14].

Кризові періоди можуть мати два можливих "результати": сприяти особистісному розвитку або вести до особистісної деградації. До деструктивного шляху виходу із кризи відноситься пошук шляхів реалізації себе у позапрофесійній діяльності (у побуті, хобі ті ін.), а також прояв професійно небажаних якостей особистості. Якщо при конструктивному виході із кризи професійно небажані якості долаються особистістю, то при деструктивному вони стають більш вираженими. Породжуючи психічну напруженість, кризи стимулюють професійний розвиток особистості. І здебільшого, переживаючи кризу, особистість піднімається на вищий рівень розвитку [13].

Отже, криза професійного вибору є одним із різновидів криз професійного становлення особистості, яка, як правило, виникає під час навчання в професійному навчальному закладі. Її характерними ознаками є невдоволення окремими предметами, поява сумнівів в правильності професійного вибору. Н.В. Хазратова, загалом, до найбільш типових криз, пов'язаних із періодом навчання у ВНЗ відносить: 1) кризу адаптації до умов навчання у ВНЗ (1курс); 2) кризу "середини" навчання (2 - 3 курси); 3) кризу завершення навчання і переходу в інший соціальний статус (5 курс); 4) кризу відрахування із ВНЗ [15].

У різних авторів однастайності щодо періоду найвищої вираженості кризи професійного вибору не спостерігається. Так Е.Ф. Зеєр вказує, що дана криза найбільш виразно виявляється у першій та останній роки професійного навчання [4]. А. Земба схильний до думки, що така криза у більшості студентів виникає ближче до третього року навчання [5].

Е.Ф. Зеєр виділяє три головні чинники кризи професійного вибору:

1. Невдоволеність професійною освітою і професійною підготовкою.
2. Перебудова провідної діяльності (випробування студента "свободою" у порівнянні зі шкільними обмеженнями).
3. Зміна соціально-економічних умов життя. Так, у студентів грошей "об'єктивно" більше, ніж у старшокласників. Але "суб'єктивно" їх постійно не вистачає, оскільки різко зростають потреби і більш виразним. Це ще більше змушує багатьох не стільки вчитися, скільки "підробляти" [4].

Звичайно, що наведене вище є теоретичними узагальненнями, які стосу-

ються різних професій. Однак, кожна з них має певну специфіку, і тому подібні узагальнення мають конкретизуватися результатами емпіричних досліджень. Наш аналіз свідчить, що подібних досліджень, спрямованих на виявлення психологічних аспектів виникнення в майбутніх вчителів кризи професійного вибору ще не здійснювалися.

Певною мірою дотичними до цієї проблеми були дослідження лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за участю 748 студентів чотирьох педагогічних ВНЗ України [10]. Із отриманих результатів ми обрали динаміку одного показника, який є найбільш дотичним до нашої проблеми – це намір студентів працювати вчителем (викладачем). Наведені результати подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка наміру працювати вчителем студентів педагогічних спеціальностей

Показник	Курс	Не будуть	Скоріш не будуть	Ще не вирішили	Напевно будуть	Будуть
Працювати вчителем (викладачем)	I	12%	18%	31%	25%	14%
	III	30%	22%	26%	13%	9%
	IV, V	36%	27%	20%	10%	7%

З таблиці ми бачимо досить стійку динаміку до зниження наміру студентів працювати в якості вчителя після закінчення ВНЗ. Тобто, можна стверджувати, що криза професійного вибору в майбутніх вчителів має тенденцію до посилення впродовж навчання. Хоча, слід зауважити, що врахований показник не є еквівалентом кризи професійного вибору, а лише одним із її можливих проявів, оскільки на нього може впливати ціла низка інших чинників.

На завершення статті розглянемо способи подолання кризи професійного вибору. Зокрема, М.С. Пряжниковими запропоновано три основні способи:

1. Зміна мотивів навчальної діяльності. По-перше, це має полягати у більшій орієнтації на майбутню практику. По-друге, засвоєння великого обсягу знань у ВНЗ відбувається набагато легше тоді, коли в студента маєтись якась ідея, цікава для нього проблема, мета... Навколо таких ідей і цілей знання як би “кристалізуються”, але без ідеї знання швидко перетворюються в “купу” знань, що навряд чи сприяє розвитку навчально-професійної мотивації.
2. Корекція вибору професії, спеціальності, факультету. З цієї причини краще, якщо студент протягом перших 2-3 років навчання має можливість краще зорієнтуватися і вже після обрати спеціалізацію чи кафедру.
3. Вдалих вибір наукового керівника, теми курсової, диплома і т.ін. Нерідко студент прагне бути ближче до знаменитих і модних викладачів, забуваючи про те, що далеко не усі з них мають досить часу і сил, щоб “возитися” з кожним своїм дипломником. Іноді краще буває прикріпитися до менш відомого фахівця, що для самоствердження напевно “повозиться” зі своїми рідкими учнями [11].

Е.Ф. Зеєр підкреслює, що за рідким виключенням криза професійного вибору долається через зміну навчальної мотивації на соціально-професійну. Са-

ме професійна спрямованість навчальних дисциплін, яка посилюється з року в рік, знижує незадоволеність [4].

Також вважається, що важливою умовою подолання кризи випору професії є: 1) високий розвиток особистісної та предметної (фахової) рефлексії; 2) розвиток комунікативної компетентності, який й визначає конструктивний або деструктивний вплив рефлексії на перебіг професійної соціалізації [15].

Висновки. У вчителів особливо гострий перебіг може мати перша криза професійного становлення – криза професійного вибору. Від успішного виходу з цієї кризи залежить успішність подальшого професійного становлення вчителя. Це зумовлює необхідність розробки психологічних засад її профілактики та подолання.

Криза професійного вибору є одним із різновидів криз професійного становлення особистості, яка виникає під час навчання в професійному навчальному закладі. Її характерними ознаками є невдоволення окремими предметами, поява сумнівів в правильності вибору професії. Дослідження в українських ВНЗ свідчать, що криза професійного вибору в майбутніх вчителів має тенденцію до посилення впродовж навчання.

Перспективи подальших досліджень полягають у докладному визначенні чинників виникнення в майбутніх вчителів кризи професійного вибору.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А. Межличностное общение и определяющие его факторы / А.А. Бодалев // Общение и формирование личности школьника. Опыт экспериментального психологического исследования / Под ред. А.А. Бодалева, Р.Л. Кричевского. – М.: Педагогика, 1987. – С.8-17.
2. Грицук О.В. Психологічні особливості динаміки емоційного вигорання вчителів: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. В. Грицук ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2010. – 21 с.
3. Зайчикова Т.В. Соціально-психологічні детермінанти синдрому "професійного вигорання" у вчителів: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Т.В. Зайчикова ; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2005. – 20 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития: Учебн. пособие / Э.Ф. Зеер. – 2-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 240 с.
5. Земба А. Криза завершення навчання (криза випускника) / А. Земба // Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. ст. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа", 2001. – С. 60-71.
6. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія / О.М. Кокун. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.
7. Назарук Н.В. Психологічні засоби профілактики "професійного вигорання" вчителя: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.В. Назарук ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
8. Панасенко Н.М. Особливості розвитку мотиваційної та конфліктологічної складових професійної компетентності вчителів. / Н.М. Панасенко, М.В. Войтович // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2012. – Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 12. – С. 176 – 184.
9. Поваренков Ю.П. Системогенетическая концепция профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков // Идея системности в современной психологии / Под ред. В.А. Барабанщикова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – С. 360-384.
10. Психофізіологічне забезпечення готовності студентів до педагогічної діяльності: Монографія / За ред. О.М. Кокуна. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 296 с.

11. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. - 3-е изд. - М.: Академия, 2005. - 480 с.
12. Семиченко В.А. Психологічна структура педагогічної діяльності: Навч. посіб / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2000. - Ч. 2. - 231с.
13. Сыманюк Э.Э. Психологические барьеры профессионального развития личности. Практико-ориентированная монография / Э.Э. Сыманюк. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. - 252 с.
14. Титаренко Т.М. Життєва криза очима психолога // Психологія життєвої кризи: монографія / Т.М.Титаренко. - К. : Агропромвидав України, 1998. - С. 8-68.
15. Хазратова Н. Психологічні проблеми та особистісні кризи студентського віку / Н. Хазратова // Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. ст. - Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа", 2001. - С. 7-21.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bodalev A.A. Mezhlchnostnoe obshhenie i opredel'ajushhie ego faktory / A.A. Bodalev // Obshhenie i formirovanie lichnosti shkol'nika. Opyt jeksperimental'nogo psihologicheskogo issledovanija / Pod red. A.A. Bodaleva, R.L. Krichevskogo. - М.: Pedagogika, 1987. - S. 8-17.
2. Gricuk O.V. Psihologichni osoblivosti dinamiki emocijnogo vigorannja vchiteliv: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / O. V. Gricuk ; Hark. nac. ped. un-t im. G.S. Skovorodi. - H., 2010. - 21 s.
3. Zajchikova T.V. Social'no-psihologichni determinanti sindromu "profesijnogo vigorannja" u vchiteliv: Avtoref. dis... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / T.V. Zajchikova ; In-t psihologii im. G.S.Kostjuka APN Ukraïni. - K., 2005. - 20 s.
4. Zeer Je.F. Psihologija professional'nogo razvitija: Uchebn. posobie / Je.F. Zeer. - 2-e izd. - М.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2007. - 240 s.
5. Zemba A. Kryza zavershennja navchannja (kryza vypusknika) / A. Zemba // Osobystisni kryzy students'kogo viku: Zb. nauk. st. - Luc'k: Redakcijnno-vydavnychij viddil "Vezha", 2001. - S. 60-71.
6. Kokun O.M. Optyimizacija adaptacijnyh mozhlyvostej ljudyiny: psyho-fiziologichnyj aspekt zabezpečennja dij'al'nosti: Monografija / O.M. Kokun. - K.: Milenium, 2004. - 265 s.
7. Nazaruk N.V. Psihologichni zasoby profilaktyky "profesijnogo vygorannja" vchytelja: Avtoref. dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.07 / N.V. Nazaruk ; Prykarp. nac. un-t im. V.Stefanyka. - Ivano-Frankivs'k, 2007. - 20 s.
8. Panasenko N.M. Osoblyvosti rozvytku motyvacijnoi' ta konfliktologichnoi' skladovyh profesijnoi' kompetentnosti vchyteliv. / N.M. Panasenko, M.V. Vojtovych // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïny. - 2012. - Tom. V: Psyhofiziologija. Psihologija pracj. Eksperymental'na psihologija. - Vypusk 12. - S. 176 - 184.
9. Povarenkov Ju.P. Sistemogeneticheskaja koncepcija professional'nogo stanovlenija cheloveka / Ju.P. Povarenkov // Ideja sistemnosti v sovremennoj psihologii / Pod red. V.A. Barabanshhikova. - М.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2005. - S. 360-384.
10. Psihofiziologichne zabezpečennja gotovnosti studentiv do pedagogichnoi dij'al'nosti: Monografija / Za red. O.M. Kokuna. - K.: Pedagogichna dumka, 2008. - 296 s.
11. Prjazhnikov N.S. Psihologija truda i chelovecheskogo dostoinstva / N.S. Prjazhnikov, E.Ju. Prjazhnikova. - 3-e izd. - М.: Akademija, 2005. - 480 s.
12. Semichenko V.A. Psihologichna struktura pedagogichnoi dij'al'nosti: Navch. posib / V.A. Semichenko, V.S. Zasluzhenjuk. - K.: Vidavniccho-poligrafichnij centr "Kiïvs'kij universitet", 2000. - Ch. 2. - 231s.
13. Symanjuk Je.Je. Psihologicheskie bar'ery professional'nogo razvitija lichnosti. Praktiko-orientirovannaja monografija / Je.Je. Sy-manjuk. - М.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut, 2005. - 252 s.

14. Titarenko T.M. Zhitteva kriza ochima psihologa // Psihologija zhittevoï krizi: monografija / T.M.Titarenko. – K. : Agropromvidav Ukraïni, 1998. – S. 8 - 68.
15. Hazratova N. Psihologichni problemi ta osobistisni krizi students'kogo viku / N. Hazratova // Osobistisni krizi students'kogo viku: Zb. nauk. st. – Luc'k: Redakcijno-vidavnichij viddil "Vezha", 2001. – S. 7 - 21.

V.B. Dzhedzia. Psychological aspects of emergence of occupational choice crisis of future teachers. Financial security and social prestige of teacher's work is not appropriate to it difficulty and public value. As a result, teachers at different stages of professional development are influenced by a very high risk of grave crises, personal professional deformations.

Teachers can experience the first crisis of professional development - the occupational choice crisis - especially sharply. Further professional development of teachers depends on successful overcoming of such crisis. This necessitates development of psychological principles of its prevention and overcoming.

The occupational choice crisis is one of types of crises of personal professional formation that occurs during education at professional educational institutions. Its characteristic features are: dissatisfaction with some themes or educational subject, doubt as for correctness of professional choice. Despite a considerable number of studies in psychology and pedagogy made in pedagogical universities, we should state that practical researches concerning the ways to prevent and overcome the occupational choice crisis of teachers are nearly absent.

Researches in Ukrainian universities demonstrate a rather stable dynamics of decrease of students' intention to work as a teacher after graduation. That is, we could argue that the occupational choice crisis of future teachers tends to strengthen during educational period.

Key word: professional crisis, occupational choice crisis, professional development, future teachers.

УДК 159.964.21

Довгань Н.О.

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ І ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІЖПОКОЛІННИХ СТОСУНКАХ

Довгань Н.О. Соціальний діалог і його призначення у міжпоколінних стосунках.

В статті представлено результати теоретичного аналізу можливостей реалізації соціального діалогу в реальній і скритій формах, на різних рівнях міжсуб'єктних взаємодій: макрорівні, мезорівні, мікрорівні, на яких дії щодо функціонування суспільних відносин як соціально-партнерських, визначають потенціали стабілізації і перспективи розвитку. Розглядається можливість використання соціального діалогу в сфері відносин між поколіннями як оптимальної форми конструювання і регулювання взаємодії у відповідному комунікативному просторі. Обґрунтовано необхідність розроблення технологій діалогу, формування діалогічності як актуальної якості адекватного розуміння комунікативних інтенцій, як в системі сім'ї і суспільства так в часі і просторі.

Ключові слова: соціальний діалог, відносини, покоління, макро-, мезо-, мікрорівні.

Довгань Н.А. Социальный диалог и его предназначение в межпоколенных отношениях.

В статье представлены результаты теоретического анализа возможностей реализации социального диалога в реальной и скрытой формах, на разных уровнях межсубъектных взаимодействий: макроуровне, мезоуровне, микроуровне, на которых действия, относительно функционирования общественных отношений как социально-партнерских, определяют потенциалы стабилизации и перспективы развития. Рассматривается возможность использования социального диалога в сфере отношений между поколениями как оптимальной формы конструирования и регулирования взаимодействия в соответствующем коммуникативном пространстве. Обоснована необходимость разработки технологий диалога, формирования